

De vergrijzingsmaatschappij, het leven (her) begint op 65

Afscheidsrede

Prof. Em. Frans Vanistendael

1. GEEN BALANS, MAAR EEN VOORUITBLIK

Tijd om een balans te maken
van goede en van kwade dagen,
tijd om stil te staan bij vragen
als, wat is er van die knul van tien
geworden na al die jaren.

Tijd van antwoord op de vraag,
wat zou ik doen, als ik opnieuw
had te beginnen?

Dit was geen gedicht naar aanleiding van een emeritaat, maar het zou er een kunnen worden. Het officiële afscheid van het beroepsleven is in onze maatschappij, meer dan een huwelijk of geboorte, een cesuur, een breuk naar aanleiding waarvan het past de vragen te stellen: waartoe heeft het allemaal gediend en wat zou ik doen als ik opnieuw had te beginnen? Welnu, ik zal die vragen vandaag niet stellen en ze nog minder beantwoorden. Hiervoor zijn er twee redenen.

De eerste reden is dat men slechts volledig tevreden kan zijn over het resultaat van beroepswerkzaamheden, wanneer anderen die met die resultaten hebben moeten werken en leven daar ook over tevreden zijn. Het is dus niet aan mij, maar aan de collega's en de studenten om daarover te oordelen.

De tweede reden is dat om die vragen te beantwoorden het nodig is om terug te keren naar het verleden. Dat wil ik vandaag uitdrukkelijk niet doen, omdat terugblikken naar het verleden slechts een uitdaging is als men objectief over het verleden wil oordelen, iets wat ik, zoals reeds gezegd, aan anderen wil overlaten. Getrouw aan de titel van deze rede, dat het leven herbegint op 65, wil ik vooruitkijken naar wat het leven voor ons allen te bieden heeft voor de volgende jaren. Dat laat me ook meteen toe om een onderwerp te bespreken dat een levensgrote uitdaging vormt voor ons allen, jong en oud: de vergrijzing van de maatschappij. Het laat me ook toe om een brug te slaan naar mijn

vakgebied de fiscaliteit in de brede betekenis van het woord. Aan die fiscaliteit wordt immers een belangrijke rol toegemeten in de maatschappelijke aanpassingen die nodig zullen zijn om de uitdaging van de vergrijzing te kunnen aangaan.

2. DE OMVANG EN DE AARD VAN DE UITDAGING VAN DE VERGRIJZING

De vergrijzing is een epochaal verschijnsel in de zin van opzienbarend en baanbrekend. Het is nog nooit vertoond in de geschiedenis van de mensheid. Sinds menselijke beschavingen zijn ontstaan, nu meer dan tienduizend jaar geleden heeft de mens steeds geleefd met het feit dat zijn soort over langere perioden in aantal steeds is toegenomen of minstens gelijk gebleven. Zelfs de pestepidemie die als de zwarte dood nagenoeg een derde van de bevolking van West-Europa wegmaaide, was slechts een knik in de gestage groei van de bevolkingscurve.

Die bevolkingscurve is sinds 200 jaar, ondanks oorlogen en nieuwe epidemieën zoals aids, steeds sneller gaan stijgen, eerst in Europa, maar dan wereldwijd, zodat op het einde van de vorige eeuw sprake was van het gevaar van een ware bevolkingsexplosie, waarbij het einde van de groei van de wereldbevolking niet meer in zicht was.

2.1. DE BEVOLKING VERMINDERT IN AANTAL¹

Op amper 25 jaar tijd heeft dit toekomstbeeld zich grondig gewijzigd. In de halve eeuw tussen 1950 en 2000 steeg de wereldbevolking van 2,5 miljard tot iets meer dan 6 miljard of een toename van ruwweg 250 %. Dergelijke bevolkingsgolf had zich in de geschiedenis van de mensheid nog nooit voorgedaan en zal zich in de voorzienbare toekomst wellicht ook niet meer voordoen. Voor de volgende halve eeuw tot 2050 wordt een stijging voorzien van 6 tot 8,9 miljard of iets minder dan 50%. In Japan zal de bevolking volgende 50 jaar afnemen van 120 miljoen vandaag tot iets minder dan 100 miljoen. In het “oude” Europa van de vijftien vermindert de bevolking, ondanks massale immigratie, van 377 miljoen vandaag tot 364 miljoen, met Italië (- 9,4 miljoen) en Duitsland (- 6 miljoen) als grootste verliezers. Deze terugslag is evenwel niet beperkt tot Japan en West-Europa. Wereldwijd zitten Oost-Europa, Rusland, China, Hong-Kong, Singapore Korea en Thailand ook in de groep van snel verouderende landen. Als we demografisch nog verder in

¹ De hieronder geciteerde cijfers werden genomen uit: Kieran MC MORROW, Werner ROEGER, *The Economic and Financial Market Consequences of Global Ageing*, Springer 2004, Berlin-New York, Section 1 Global demographic trends and forecasts 1950-2050 pp. 13-23 en Tables 1-5, pp. 266-270.

de toekomst turen na 2050 bestaat de mogelijkheid dat de wereldbevolking globaal zal afnemen.

2.2. DE BEVOLKING VEROUDERT MASSAAL

Dit is evenwel niet het belangrijkste verschijnsel. Het belangrijkste is de drastische wijziging in de samenstelling van de bevolking in Europa: de groep immigranten zal nog toenemen en vooral de autochtone bevolking verouderd massaal. Deze massale veroudering is het gevolg van een spectaculaire vermindering in de vruchtbaarheidscijfers, waardoor de vervanging van de bestaande bevolking niet langer is gewaarborgd en een even spectaculaire stijging van de levensverwachting. Het gevolg is dat de inkrimping van de bevolking weliswaar wordt uitgesteld, maar dat de bevolking snel verouderd.

Als we de bevolking opdelen in drie categorieën: de jongeren (0-14 jaar) die zorg en onderwijs nodig hebben, de werkende bevolking (15-64 jaar) en de ouderen die pensioenen en medische zorgen nodig hebben doen zich tussen 2000 en 2050 de volgende verschuivingen voor in België en in het Europa der 15:

	2000	2050
<i>België:</i>		
0-14	1,8 milj. (17,3%)	1,5 milj. (15,3%)
15-64	6,7 milj. (65,7%)	5,9 milj. (58,3%)
65+	1,7 milj. (17,0%)	2,7 milj. (26,4%)
<i>Europa (15):</i>		
0-14	62,9 milj.(16,7%)	51,2milj.(14,0%)
15-64	252 milj. (66,9%)	210,6milj.(57,8%)
65+	61,6 milj.(16,4%)	102,7milj.(28,2%)

De veroudering kan ook nog op een andere manier worden uitgedrukt door de verhouding aan te geven tussen de groep ouderen en de groep werkenden. Dit geeft voor België en Europa volgende cijfers te zien:

	1950	2000	2050
<i>België: aantal ouderen per werkende:</i>	0,28	0,44	0,78
<i>Europa (15): aantal ouderen per werkende:</i>	0,22	0,38	0,77
<i>België: aantal werkende per oudere:</i>	3,6	2,3	1,3
<i>Europa (15): aantal werkende per oudere:</i>	4,6	2,6	1,3

De werkenden moeten niet alleen zorgen voor de ouderen, maar ook voor de jongeren, zodat de globale cijfers er nog minder goed uitzien dan in het lijstje hierboven. Dit houdt in dat, als er niets verandert, tegen 2050 ruwweg een

werkende moet voorzien in de zorgen voor meer dan 1,5 niet werkende persoon!

2.3. DE BEVOLKING WERKT MINDER

De bevolking krimpt niet alleen, maar ze werkt ook minder. Een krimpende bevolking kan toch meer produceren als ze meer werkt, maar dat is niet het geval. Historisch is er strijd geleverd om de acht uren dag. Er is strijd geleverd om de 40 uren week. Thans werken we gemiddeld 37,5 uur per week. Bovendien en dat is bekend gaan we vroeger op pensioen, 64,2 jaar in 1950, 56,1 jaar in 2000. We zullen dus niet alleen minder in aantal zijn, maar we werken ook minder. De activiteitsgraad, dit is de mate waarin de bevolking die de leeftijd heeft om te werken ook effectief werkt was in 2000 in België na Griekenland de laagste van Europa 63% tegenover 77% in Nederland.

2.4. GEVOLGEN VOOR DE ECONOMISCHE GROEI

De bovenstaande cijfers zijn alleen de blote getallen over de mannetjes en de vrouwtjes, maar zeggen niets over de kwaliteit en de mogelijkheden van die mannetjes en de vrouwtjes. Vermits de werkende bevolking in aantal afneemt en de activiteitsgraad van die afnemende bevolking eveneens is afgenomen, neemt de jaarlijkse productie van goederen en diensten eveneens af. Aan de vermindering van de bevolking kunnen we weinig doen op korte termijn, tenzij we zouden besluiten tot massale immigratie, wat weer andere problemen oplevert. De afname in de cijfers kan evenwel worden gecompenseerd door jaar na jaar (1) de activiteitsgraad van de bevolking te verhogen en (2) de productiviteit per werknemer te verhogen. De activiteitsgraad verhogen is eenvoudig: langer werken zowel per week als over de duur van een heel leven. De vraag is of de groei van de productiviteit, per werknemer, ook bij oudere werknemers haalbaar is. Francis Bacon had in zijn essays on Youth and Age hierover het volgende te zeggen: "Men of age object too much, consult too long, adventure too little, repent too soon".

In het verleden is België de kampioen geweest van de verhogingen van arbeidsproductiviteit, maar het is zeer de vraag of die verhoging met een verouderende bevolking oneindig kan blijven doorgaan. De vraag naar de economische groei is cruciaal, omdat als de economie niet meer groeit de levensstandaard zowel van de ouderen als van de jongeren zal dalen.

2.5. DE BEGROTINGSGEVOLGEN VAN DE VERGRIJZING

De vergrijzing heeft budgettaire belangrijke gevolgen op twee domeinen: de publieke uitgaven nemen toe zowel voor de pensioenen als voor de gezondheidszorgen. De Belgische en Europese ramingen lopen enigszins uiteen, maar gaan allemaal in dezelfde richting:

<i>Europese cijfers (EU15)²</i>	2000	2050	
Uitgaven pensioenen % BBP	10,0%	15,0%	+ 50%
Uitgaven gezondheid % BBP	6,2%	8,0%	+ 29%
<i>Commissie vergrijzing³ België</i>	2005	2030	
Uitgaven pensioenen % BBP	9%	12,5%	+ 39%
Uitgaven gezondheid % BBP	7,1%	9,2%	+ 20%

Dit lijken kleine percentages over lange tijdsperiodes, maar dit is misleidend. Het gaat hier immers om percentages van het totale binnenlands product en de procentuele toename maakt de omvang van de verschuivingen duidelijk. Vermits de overheidsbegroting minder bedraagt dan de helft van het binnenlands product, moeten die percentages in begrotingstermen meer dan verdubbeld worden. Als we de cijfers van de Commissie van de vergrijzing nemen betekent dit dat de totale kost van de vergrijzing (pensioenen en gezondheidszorgen) tussen 2010 en 2030 in de begroting toeneemt met 11 tot 12 %. Wetende dat deze uitgaven voor pensioenen en gezondheidszorgen plus de uitgaven voor onderwijs (die in relatieve termen ongeveer constant zullen blijven of lichtjes zullen dalen), meer dan de helft van alle openbare uitgaven uitmaken, betekent dit dat alle andere uitgaven met inbegrip van de rentelasten de volgende jaren in relatieve termen serieus zullen moeten dalen. In het beste geval wordt de volledige economische groei van de volgende jaren volledig opgeslorpt door de toegenomen kosten van de vergrijzing.

Dit financieringsprobleem kan alleen maar opgelost worden door een aantal fundamentele ingrepen (1) in de structuur van de openbare uitgaven en ontvangsten en (2) de structuur van de staat en (3) door een groot aantal fundamentele ingrepen in de regelgeving inzake fiscaliteit en sociale zekerheid.

3. DE INGREPEN IN DE BEGROTING EN IN DE STAATSSTRUCTUUR

3.1. VERMINDERING VAN DE STAATSSCHULD

De daling van de overheidsschuld is essentieel om ruimte te maken voor de betaling van de kosten van de vergrijzing. De federale begroting bestaat uit een zeer beperkt aantal categorieën van uitgaven: algemene administratie (ruim 20%), sociale uitgaven (pensioenen en gezondheidszorg)(bijna 40%), economie (bijna 10%) en uitgaven in verband met de staatsschuld (30%). Als het aandeel in de federale uitgaven voor pensioenen en gezondheidszorg de volgende 25 jaar met 5,5% tot 45,6% zal stijgen zoals de Commissie voor de

² Kieran MC MORROW, Werner ROEGER, o.c., Table 10, p. 275.

³ Rapport commissie vergrijzing 2007.

Vergrijzing stelt en als de oplossing hiervoor binnen de federale begrotingsblokkendoos moet gevonden wordt zijn er maar twee oplossingen: (1) de andere uitgaven drastisch verminderen of (2) de inkomsten drastisch verhogen.

Iedereen is het erover eens dat justitie, het leger en de fiscus op hun tandvlees zitten en dat daar niet veel meer op kan worden bespaard. Bij besparingen uitsluitend ten laste van de economische sector zouden de uitgaven voor mobiliteit, vervoer en wetenschappelijk onderzoek gewoon uit de begroting geschrapt moeten worden, een ondraaglijke gedachte. De enige overblijvende oplossing: vermindering van de rentelasten op de openbare schuld. Dat is helaas niet gebeurd en de tijd om dit alsnog te doen is nagenoeg voorbij. Weliswaar hebben de twee federale regeringen Verhofstadt-Reynders begrotingen in “zogenaamd evenwicht” ingediend, die achteraf toch deficitair bleken. Maar zij hebben vooral geen gebruik gemaakt van de uiterst gunstige conjunctuur en de daling van de rente tot historisch lage niveaus om de staatsschuld grondig te saneren. In de plaats daarvan werd in de vorm van een belastinghervorming een reusachtig fiscaal cadeau gedaan aan de gegoede burgerij van dit land. Dat betekent dat we, binnen de federale begroting, voor de toekomst zullen moeten rekenen op verhoogde economische groei, terwijl we zonder maatregelen precies trager zullen groeien door de vergrijzing.

3.2. HERFINANCIERING VAN DE UITGAVEN VOOR PENSIOENEN EN GEZONDHEIDSZORG DOOR DE GEWESTEN VIA EEN STAATSHERVORMING

Er bestaat een remedie, die op vrij korte termijn kan worden toegepast, maar die een fundamentele ingreep vereist in de Belgische staatsstructuur. Het komt erop neer dat op termijn de gewesten financieel gedeeltelijk mee verantwoordelijk worden gesteld voor de kosten van de vergrijzing en in het bijzonder voor de uitgaven voor pensioenen en gezondheidszorg. Door de kosten voor pensioenen en gezondheidszorg te spreiden, niet alleen over de federale begroting, maar ook over de regionale begrotingen wordt de besparingsinspanning die op de andere uitgaven moet worden gedaan uitgesmeerd over een veel grotere budgettaire massa dan alleen maar de federale begroting. De gevraagde besparingsinspanningen op andere begrotingsposten wordt daardoor kleiner en bijgevolg beter haalbaar. Dergelijke uitbreiding van de financiële verantwoordelijkheid van de gewesten brengt natuurlijk met zich mee dat de gewesten op het vlak van de regelgeving van deze sociale sectoren nieuwe en bijkomende bevoegdheden moeten krijgen. Dit is de belangrijkste vraag waarrond de discussie over de staatshervorming draait. Durven we de Belgische staat hervormen, zodat de pensioenen en gezondheidszorgen in heel België betaalbaar blijven? Dit betekent niet noodzakelijk de splitsing van de sociale zekerheid. Het zou op termijn tot de splitsing van de pensioenen en gezondheidszorgen kunnen leiden, indien een gewest niet zijn volle fiscale verantwoordelijkheid zou willen of kunnen opnemen.

De financiële staatshervorming bestaat erin om de fiscale subsidies die thans op federaal vlak in de sectoren van de pensioenen en de gezondheidszorg worden gepompt, volledig of gedeeltelijk mee te laten betalen door de gewesten. Op dit ogenblik is er eigenlijk maar één gewest dat dergelijke extra-uitgaven aankan, namelijk het Vlaamse gewest. Dit betekent dat er een overgangsregeling moet zijn van bijvoorbeeld 10 jaar, waarbij het Vlaams gewest, zoals nu de tekorten nog tijdelijk financiert, door rechtstreekse overdrachten naar het Brusselse en/of Waalse gewest.

Op dit ogenblik wordt het geheel van de sociale zekerheid ten belopen van ongeveer 30% gefinancierd met fiscale middelen in de vorm van directe staatstoelagen afkomstig uit belastingen en zogenaamde “alternatieve financiering” die eveneens uit belastingen bestaat. Samen met de gewone sociale bijdragen wordt die fiscale subsidie grotendeels door Vlaanderen betaald. Het moet perfect mogelijk zijn de 30% van deze fiscale middelen die aan pensioenen en gezondheidszorgen worden besteed over te dragen aan de gewesten en de overeenstemmende uitgaven van financiering van pensioenen en gezondheidszorg ten laste te leggen van de gewestbegrotingen in plaats van de federale begroting, zonder te raken aan het federale stelsel van de niet-fiscale sociale zekerheidsbijdragen en de daaraan beantwoordende uitkeringen. Dit betekent dat op termijn alleen de gewesten en gemeenschappen de tekorten zullen opvangen en de federale overheid niet. Aldus wordt de financiële verantwoordelijkheid voor het opvullen van sociale tekorten bij de gewesten gelegd en zullen op termijn Brussel en Wallonië zelf voor deze tekorten moeten opdraaien in functie van hun financiële aanspraken. Aldus worden Brussel en Wallonië geresponsabiliseerd, maar de solidariteit van de bijdragen in de sociale zekerheid blijft bestaan en de sociale zekerheid hoeft niet te worden gesplitst, zolang Wallonië en Brussel dezelfde fiscale verantwoordelijkheid blijven nemen als Vlaanderen.

Het betekent ook dat de aard van de financiering van de gewesten moet veranderen. In plaats van federale belastinggelden zonder meer over te hevelen naar de gewesten op basis van verdeelsleutels, zullen de gewesten zelf voor hun fiscale ontvangsten moeten instaan. Dit wil zeggen dat zij de 30% fiscale middelen nodig om de federale sociale zekerheid te financieren door volledige zelfstandige belastingheffingen zullen moeten opbrengen. Omwille van de aanzienlijke omvang van de uitgaven die bijkomend te hunnen laste komen, is het meest aangewezen om aan de gewesten een ruime tariefbevoegdheid te geven inzake personenbelasting. De grondslag van de belasting blijft federaal, de federale overheid past nog een laag (proportionele of progressief) tarief toe en de gewesten passen aanzienlijke (proportionele of progressieve) opcentiemen toe. Uit die middelen betalen de gewesten dan de fiscale subsidie aan de pensioen- en gezondheidsuitgaven waarvoor ze verantwoordelijk zullen worden. Dit betekent ook dat op termijn de pensioenuitkeringen en gezondheidszorgen in de gewesten die deze fiscale inspanning niet kunnen of niet willen opbrengen lager zouden kunnen uitvallen dan in andere gewesten.

De overheveling van de vennootschapsbelasting naar de gewesten, waarover zoveel in Vlaanderen wordt gediscussieerd is in dit opzicht niet doelmatig, omdat de budgettaire massa van de vennootschapsbelasting totaal onvoldoende is om de pensioensubsidie te kunnen dragen.

4. FUNDAMENTELE INGREPEN IN DE FISCALE EN SOCIALE WETGEVING

4.1. VERVANGING VAN HET REPARTITIESTELSEL VOOR PENSIOENEN DOOR EEN KAPITALISATIESTELSEL

In het pensioendebat is er veel te doen over de vervanging van een repartitiestelsel door een kapitalisatiestelsel voor de financiering van de pensioenen⁴. Een repartitiestelsel is een systeem waarbij de bijdragen die worden betaald voor de pensioenen onmiddellijk worden gebruikt om de verschuldigde pensioenen uit te betalen. Het is in België het stelsel dat gebruikt wordt voor de wettelijke pensioenen van werknemers en zelfstandigen. Een kapitalisatiestelsel is een systeem waarbij door bijdragen die belegd worden een kapitaal wordt aangelegd. Van de opbrengsten van het kapitaal en de terugbetaling van de hoofdsom wordt dan vanaf een bepaald tijdstip een pensioen uitgekeerd. Er bestaan stelsels van collectieve kapitalisatie (bv. binnen een bedrijfssector of binnen een onderneming) ofwel individuele kapitalisatie. In België wordt dit stelsel gebruikt als een aanvulling op het wettelijk pensioen, maar er zijn ook landen waar dit het basisstelsel uitmaakt.

Het financiële evenwicht in het repartitiestelsel wordt bepaald door vier factoren: het aantal van de bijdrageplichtigen, het aantal van de gepensioneerden, de hoogte van de bijdragen en de hoogte van de pensioenen. De cijfers van de vergrijzing tonen aan dat in ons land in 2050, 1,3 werkenden instaan voor één pensioen (als we als effectieve pensioenleeftijd 65 jaar nemen). Het repartitiestelsel dreigt bijgevolg volledig uit balans te geraken.

Deze vooruitzichten worden door sommigen gebruikt om het kapitalisatiestelsel als oplossing naar voren te schuiven om het wettelijke pensioenstelsel te redden. In het kapitalisatiestelsel, zo wordt gesteld kunnen er immers nooit meer pensioenen worden uitbetaald dan er aan kapitaalbijdragen en inkomsten wordt opgebracht. Dit laatste is alleen maar waar indien als ijzeren regel wordt aangenomen dat de groep of de persoon die bijdragen heeft gestort, nooit een hoger pensioenbedrag kan ontvangen dan het bedrag van de

⁴ Jean-Jacques GOLLIER, *Capitalisation ou répartition*, in *Les enjeux de la prévoyance, un défi pour demain*, Paris, 1991, Vol. 2; J.N. KUNE, *De controverse kapitaaldekking versus omslagfinanciering*, Sociaal Maandblad Arbeid, 1994, pp. 552-564; Colin GILLION, John TURNER, Clive BAILEY en Denis LATULIPPE, Editors, *Social Security Pensions*, ILO, Geneva (2000), *Financing pension systems* pp. 126-153.

stortingen en opbrengsten van diezelfde groep of persoon. Dit systeem noemt men “defined contributions” plan. Niet alle kapitalisatiecontracten zijn op die grondslag gemaakt. Er zijn ook contracten die vaste bedragen als uitkering vastleggen op basis van theoretisch geraamde opbrengsten. Deze stelsels worden “defined benefits plan” genoemd. Deze contracten met vaste bedragen als uitkering waren vroeger de regel, maar zijn nu snel aan het verdwijnen. Wanneer de werkelijke beleggingen tegenvallen of zelfs volledig verloren gaan wordt er minder of zelfs helemaal geen pensioen uitgekeerd. Omdat er evenwel nooit meer wordt uitgekeerd dan er wordt ingestoken wordt dit stelsel omwille van zijn financiële stabiliteit naar voren geschoven als de oplossing van het financieringstekort in de pensioenen.

Voor het geheel van de maatschappij is dit evenwel geen oplossing. Voor een individuele persoon of voor een groep werknemers binnen een onderneming kan dit wel een oplossing zijn, als zij over voldoende inkomen beschikken om nog een deel ervan in een collectieve of individuele spaarformule opzij te zetten. Maar sociaal en algemeen, is dit geen oplossing en wel om twee redenen: (1) in iedere maatschappij zijn er een aantal personen die financieel niet in staat zijn om de lasten van dergelijke spaarformule te dragen, zij vallen dus uit de boot en (2) het kapitalisatie stelsel laat slechts toe van de opbrengsten voor pensioenen te “oogsten” na een generatie, terwijl er ondertussen, tijdens de periode van kapitaalsopbouw, door het stelsel gedurende 25 tot 30 jaar geen pensioenen kunnen worden uitbetaald.

Overschakelen van het repartitiestelsel naar het kapitalisatiestelsel betekent dat men de jongere generatie opzadelt met de dubbele last van het onderhouden van een repartitiestelsel en het opbouwen van een kapitalisatiestelsel. Dit is niet haalbaar. Bijgevolg dringt een tussenweg zich op: (1) het repartitiestelsel aanpassen en zo goed als mogelijk in stand houden zodat een basispensioen voor iedereen gewaarborgd blijft, ook voor degenen die helemaal niet kunnen sparen, en (2) aan degenen die er financieel toe in staat zijn ofwel collectief ofwel individueel toelaten van een kapitaal bijeen te sparen dat het moet mogelijk maken om bij stopzetting van de beroepsactiviteit een aanvullend inkomen uit te keren dat het behoud van een zekere levensstandaard waarborgt. Dit is de drie pijlerstructuur die als basis moet dienen voor de uitbouw van een haalbaar pensioensysteem.

4.2. VERHOOGING VAN DE ACTIVITEITSGRAAD

Zoals hoger hiervoor gesteld moet er met minder volk meer gewerkt worden. Hiervoor is een hele reeks maatregelen noodzakelijk die hoofdzakelijk of bijkomstig een effect hebben op de tewerkstelling. Dit vereist een reeks ingrepen in de fiscale en de sociale wetgeving, maar ook in andere rechtsdomeinen. Bovendien is er een hele psychologische en sociale ombouw nodig in de manier waarop wij met veroudering en ouderdom omgaan. Er zal

reeds een psychologische en sociale ombouw nodig zijn om bepaalde wetgevingen te kunnen veranderen. Hierna volgt dan een lijst van voorstellen.

4.3. AFSCHAFFING VAN DE PENSIOENLEEFTIJD

Mensen moeten vrij zijn te blijven werken zolang zij dat willen en zolang zij dat kunnen. Behalve voor ambtenaren bestaat er voor arbeiders en bedienden eigenlijk geen verplichte pensioenleeftijd. Iedereen mag blijven werken na 65 mits een verkorte opzeggingstermijn van zes maanden, maar slechts weinigen weten dit. Werkgevers zijn gewoon de arbeidsovereenkomst te beëindigen van zodra de “wettelijke” pensioenleeftijd zich aankondigt. Behoudens enkele uitzonderingen is de pensioenverplichting voor ambtenaren op 65 algemeen. Beide grendels moeten worden afgeschaft. De benoemingen voor ambtenaren en de arbeidsovereenkomsten voor werknemers moeten gewoon doorlopen, tot wanneer de werknemer een volledige loopbaan heeft van 40 tot 45 jaar. Van dan af zou de arbeidsovereenkomst op korte termijn moeten kunnen beëindigd worden.

4.4. INSTELLING VAN EEN MODELLOOPBAAN VAN 45 (40?) JAAR VOOR DE BEREKENING VAN HET PENSIOEN EN EEN MINIMUM LEEFTIJD VOOR HET OPNEMEN VAN HET PENSIOEN:

Belangrijker dan een eenvormige pensioenleeftijd is een eenvormige beroepsloopbaan, waarbij iedereen tijdens zijn leven min of meer even lang heeft gewerkt voor een volledig wettelijk pensioen. Een halve eeuw geleden was het mogelijk om vanaf 14 jaar te beginnen te werken en een loopbaan van 45 jaar vol te maken voor je zestigste. Vandaag loopt de schoolplicht tot 18 jaar. Dit betekent dat na een minimumloopbaan van 45 jaar iemand recht zou hebben op een volledig pensioen op 63 jaar, maar voor universitair geschoolden zou die leeftijd op 67 of 68 jaar komen te liggen. Die grens moet soepel worden toegepast. Iemand die langer zou werken dan de modelloopbaan van 45 jaar zou ook recht moeten hebben op een hoger pensioen. Dit houdt in dat iemand die gedurende 57 jaar werkt van zijn 18 jaar tot zijn 75 jaar recht zou hebben op een wettelijk pensioen gelijk aan 57/45 of ruim een kwart meer dan het gewone wettelijke pensioen, wanneer hij met 75 jaar op pensioen zou gaan.

4.5. AFSCHAFFING VAN DE BELASTINGAFTREK VOOR PENSIOENEN, WERKLOOSHEIDSUITKERINGEN EN BRUGPENSIOENEN:

Op dit ogenblik betalen alleenstaande werknemers met een salaris dat vergelijkbaar is met een wettelijk pensioen of een maximale werkloosheidsuitkering ruwweg een kleine 2000 EURO belasting. Een alleenstaande gepensioneerde of werkloze betaalt niets. Een gezin met twee werknemers, zonder kinderen, met eenzelfde inkomen betaalt 4000 EURO

belasting. Gehuwde gepensioneerden met eenzelfde inkomen betalen niets. Gehuwde werklozen betalen 2000 EURO. Dit is een echte werkloosheidsval, maar nog meer een pensioenval. Ik pleit er niet voor om al die gepensioneerden en werklozen meer te belasten, maar wel om de (lage) arbeidsinkomens te ontlasten, door het belastingvrije minimum op te trekken tot het niveau van de maximale werkloosheidsuitkering of het maximale wettelijke pensioen. Voor de brugpensioenen komt dit neer op nagenoeg een halvering van het fiscale voordeel. Aldus wordt het werken fiscaal ten minste even aantrekkelijk als de werkloosheid of het pensioen.

4.6. AANPASSING VAN HET BRUGPENSIOEN

Het brugpensioen moet behouden blijven, maar alleen als een collectief recht in geval van ontslag tengevolge sluiting of economische reorganisatie van een onderneming voor die werknemers die minder dan vijf jaar van een volledige modelloopbaan van 45 jaar verwijderd zijn. Dit betekent 58 jaar of zelfs minder voor ongeschoolden en 62 of 63 voor universitair afgestudeerden. Als individueel recht op vrijwillig vertrek voor de pensioenleeftijd moet het brugpensioen worden afgeschaft. Het collectief ontslag moet worden uitgedrukt als een minimum percentage van het totaal aantal werknemers in een onderneming (bijvoorbeeld 10%).

4.7. HERVORMING VAN HET AMBTENARENPENDSIOEN

De ambtenarenpensioenen worden jaarlijks gewoon betaald uit de schatkist. Dat wil zeggen dat iedereen die pensioenen mee betaalt door belastingen. Het recht op een volledig pensioen wordt geopend na een loopbaan die veel korter is dan een modelloopbaan van 40 of 45 jaar. Het pensioen wordt ook automatisch aangepast aan de stijging van de welvaart, de zogenaamde perequatie van de ambtenarenpensioenen. Geen van deze regelingen kan op termijn behouden blijven. Geleidelijke moet een collectief kapitalisatiestelsel voor ambtenaren worden opgebouwd met bijdragen door de overheid volgens het “defined contribution” stelsel, boven op het algemeen wettelijk minimumpensioen. Wanneer dit stelsel in werking treedt (na minimum bijvoorbeeld 15 jaar) moet men geleidelijk overgaan tot een het pensioen dat voortvloeit uit de beleggingen van het kapitalisatiestelsel.

Ten slotte moeten de gewesten en gemeenschappen onmiddellijk financieel verantwoordelijk worden gesteld voor de pensioenen van hun eigen ambtenaren. Het is onzinnig dat de federale overheid hiervoor moet blijven opdraaien. De pensioenen van de gemeentelijke ambtenaren vormen een bijzonder probleem, omdat hier nog verschillende afwijkende pensioenstelsels bestaan. Vereenvoudiging en harmonisering met de grote pensioenstelsels is hier de boodschap.

4.8. TOELATING OM ARBEIDSINKOMEN EN PENSIOENRECHTEN TE CUMULEREN

Wanneer de leeftijdsgrenzen voor pensioenen worden opgetrokken zal het aantal personen dat na de wettelijk vastgelegde modelloopbaan nog echt wenst te werken zeker niet toenemen. Werken op 65 of 70 is nog wat anders dan werken op 50 of 55. Wel is er een groep van mensen die, ook al hebben ze 40 of 45 jaar gewerkt en ook al zijn ze gerechtigd tot een pensioen, perfect bekwaam zijn om te blijven werken en dat ook willen⁵. Het plafond van bijverdienste dat thans gesteld is op ongeveer 12.000 EUR per jaar, op straffe van verlies van het volledige pensioen moet worden geschrapt. Het leidt tot allerlei constructies om de toepassing van deze dwaze regel te omzeilen. Deze bijkomende inkomsten leveren immers belastingen en sociale bijdragen op aan het gewone tarief, inkomsten die de overheid thans ontgaan en die ze buitengewoon goed kan gebruiken.

4.9. HERZIENING VAN DE SOCIALE BIJDAGEN VOOR GEPENSIONEERDEN

Gepensioneerden betalen niet de gewone sociale bijdragen. Dat heeft te maken met het feit dat het gaat om een netto-uitkering die niet te zwaar belast zou mogen worden, maar ook omdat gepensioneerden niet delen in bepaalde sociale risico's zoals werkloosheid en daarvoor niet moeten bijdragen. De vraag kan evenwel terecht gesteld worden waarom de volledige sociale solidariteit zou ophouden met de pensionering. Het wettelijk pensioen vindt immers zijn oorsprong in het arbeidsproces en er is geen reden om die solidariteit van het arbeidsproces te doorbreken. Bovendien is de vroegtijdige pensionering in feite een gigantische omzeiling van de werkloosheidsuitkering. Brugpensioen is immers een alternatief voor de werkloosheidsuitkering, dat alleen een hogere vergoeding in gunstiger fiscale voorwaarden toe laat.

4.10. OMBOUW VAN DE BEROEPSLOOPBAAN

De overgang van het beroepsleven naar het pensioen gebeurt veel te bruusk en te absoluut. Over het beroepsleven hebben wij vaak een opvatting als een wieler- of tenniskampioen: we stoppen ermee op het hoogtepunt van ons kunnen. Dat strookt niet altijd met de werkelijkheid. Het hoogtepunt van hun professionele kunnen bereiken velen enkele jaren voor het einde van hun carrière. Zeker wanneer de duur van de loopbaan langer zou worden moet zij worden omgebouwd en afgebouwd. Dit betekent een vermindering van

⁵ In het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw, bij het prille begin van mijn loopbaan aan de universiteit, ontstond er grote beroering onder de professoren toen beslist werd de verplichte pensioenleeftijd voor het emeritaat terug te brengen van 70 naar 65 jaar. Er werd aan de KU Leuven zelfs op een bepaald ogenblik door professorenorganisaties met een examenstaking bedreigd.

arbeidsduur met de eraan beantwoordende vermindering van salaris. Maar het betekent ook de mogelijkheid om van werk te veranderen of het werk aan te passen. Dat de mentaliteit daarvoor nog niet altijd rijp is bewijst het woordgebruik van een nochtans beschaafde Nederlandse krant die het had over de afschaffing van de “oude knarrenregeling” toen de bevoegde Nederlandse minister de afschaffing bepleitte van de thans bestaande soepele werkregeling voor oudere werknemers.

De vermindering van sociale werkgeversbijdragen is één methode om de kosten van oudere werknemers te drukken, zonder dat het die werknemer pijn doet, maar dit is niet fair ten aanzien van jongere werknemers die het verschil in bijdragen moeten uitzweten. Een ander middel zou kunnen zijn het uitbreiden van het stelsel van de tijdelijke werkloosheid, voor mensen die op het einde van hun loopbaan deeltijds zouden gaan werken. Ten slotte moet eraan gedacht worden om de salarisschaal voor oudere werknemers, bijvoorbeeld na meer dan 40 jaar beroepsloopbaan, om te buigen en goedkoper te maken.

5. DE PERSOONLIJKE OMWENTELING

5.1. NU IS PENSIOEN: LA RETRAÎTE

Ten slotte is er benevens een hele reeks fiscale en sociale maatregelen ook een totale persoonlijke omwenteling in de geesten nodig. Die omwenteling is zelfs nodig om fiscale en sociale hervormingen te kunnen doorvoeren. De traditionele opvatting is dat de pensioenleeftijd eindelijk de tijd is van de verdiende rust, de tijd voor de hobby's en liefhebberijen, de permanente vakantie en de tijd dat men geen enkele professionele verantwoordelijkheid meer heeft. In andere talen komt deze opvatting zeer scherp tot uitdrukking in de terminologie die voor het pensioen wordt gebruikt: la retraîte in het Frans, der Ruhestand in het Duits en retirement in het Engels. Men trekt zich terug uit de maatschappij. Gepensioneerden vertellen mij dat zij dit ook zo ervaren: eens men het beroep opgeeft telt men in de maatschappelijke hiërarchie niet meer mee. Weliswaar staat er in de Bijbel dat God rustte op de zevende dag, maar Hij rustte pas nadat Hij zes dagen zwaar werk had geleverd. Alle verhoudingen in acht genomen zou God bij een gemiddelde mortaliteit van 84 jaar pas op 72 jaar met pensioen gaan.

5.2. HISTORISCH WAS HET ANDERS

Nochtans was het eeuwenlang de natuurlijke gang van zaken dat mensen bleven werken, weliswaar aan een verminderd tempo, maar letterlijk tot ze niet meer konden of er soms dood bij neervielen. Dit is niet precies het model dat ik als oplossing voor de vergrijzing wil voorstellen. Onze verhoogde welstand laat ons inderdaad toe van effectief enkele jaren rust te nemen, maar niet voor

de duur van een hele generatie van 25 jaar. We moeten opnieuw aanvaarden dat werken onze natuurlijke toestand is en permanente professionele rust de beperkte uitzondering.

Mijn goede vriend en collega in sociale zekerheid, Jef Van Langendonck heeft ooit het omgekeerde beweerd: rust is onze natuurlijke toestand en werken met mate de uitzondering. Deze opvatting ligt m.i. evenwel aan de basis van de tekorten in de sociale zekerheid.

5.3. ONZE MANIER VAN WERKEN IS NIET DUURZAAM

In onze competitieve en gespecialiseerde geglobaliseerde economische ordening is dat niet evident, omdat wij ons natuurlijk werkritme verloren hebben. Wij werken niet, wij slaven figuurlijk zelfs “in het zweet des aanschijns” zoals het in de Bijbel staat. In onze maatschappij wordt niet meer aanvaard dat men gewoon werkt met een rendement van 100 procent. Voldoende is slechts rendement aan 200 of 300 procent. Mensen worden uitgerst als citroenen. Vandaar dat veel van mijn leeftijdsgenoten, die nochtans graag en veel werken in toenemende mate vluchten in vervroegd pensioen.

Volgens art. 2 van het verdrag van Rome heeft de Europese Gemeenschap als taak “ de evenwichtige en duurzame ontwikkeling van de economische activiteit”, datgene wat men in het Engels als “sustainable growth” betitelt. Dit betekent een economische ontwikkeling, die permanent kan volgehouden worden. De manier waarop er tegenwoordig moet gewerkt worden kan niet op lange termijn worden volgehouden. Het is de taak van ons allemaal om dit proces te veranderen en opnieuw aan te passen aan de menselijke mogelijkheden.

5.4. ONZE MANIER VAN ONTSPANNEN IS NIET DUURZAAM

Toch mogen we niet vergeten dat vele gemiddelde werknemers in onze maatschappij slechts veertig uur per week werken en vier tot zes weken jaarlijkse vakantie hebben. Dit is geen moordend tempo. We putten ons evenwel ook uit in onze ontspanning: we ontspannen ons te pletter en ook hier is onthaasting aanbevolen.

5.5. DE REGEL VAN SINT BENEDICTUS

De onverwachte leidraad die ons hierbij kan helpen is de kloosterregel van Sint Benedictus, die door Christenen niet ten onrechte “Pater Europae”, vader van

Europa wordt genoemd⁶. In deze regel, die al vijftien eeuwen zijn waarde heeft bewezen, is de betekenis van tijd één van de drie fundamentele bouwstenen. De regel van Benedictus deelt de wakkere dag in in drie delen: werk, studie en gebed. Werk is noodzakelijk, maar niet alles. Hoofdstuk 48 van de regel stelt dat iedereen moet werken, volgens zijn mogelijkheden. Monniken gaan dus nooit op rust of pensioen. Maar werk is geen doel op zich, het staat ten dienste van een groeiend geestelijk bewustzijn van de persoon, ten einde ons toe te laten van tijd tot tijd stil te staan om ons te bezinnen over ons zelf en de vragen van ons bestaan. Het ritme van de dag en van de week moet ten dienste staan van die verschillende doelstellingen. In de maatschappij van vandaag verwordt tijd tot een ononderbroken reeks van activiteiten 24 uur op 24, waarin we ofwel ons te pletter werken ofwel te pletter consumeren en amuseren. Een evenwichtige en duurzame ontwikkeling vereist een zekere regelmaat en afwisseling tussen werkzaamheid en herstel en bezinning.

5.6. DE “MANTELZORG” VAN HET WINSTGEVENDE PRODUCTIEPROCES

Dit jachtige productieproces kan slechts blijven bestaan bij de gratie van wat ik “mantelzorg voor het productieproces” zou willen noemen: (1) echt vrijwilligerswerk buiten het productieproces, dat een heleboel taken opvangt, die op de markt niet in de prijs van goederen en diensten kunnen doorgerekend worden, maar ook (2) “bijkomend” vrijwilligerswerk binnen het productieproces, dat noodzakelijk is om de opgelegde 200 tot 300% doelstellingen te halen. Op beide domeinen is het de plicht van de oudere generaties om de lasten van de jongere generaties te verlichten.

5.7. HET FAMILIALE VRIJWILLIGERSWERK

Dat gebeurt gelukkig al vandaag. Het meest voor de hand liggend gebeurt dit in de spontane familiale zorg voor kleinkinderen en achterkleinkinderen. Indien de oma's en opa's niet meer op hun klein kroost zouden passen, zou onze arbeidsmarkt een ernstig tekort aan werkkrachten vertonen. Evenwel wordt deze vorm van familiale zorg in onze samenleving nog meestal als niet verplichte en welwillende hulp beschouwd. Hoe vaak hoor ik niet als commentaar: wij hebben onze kinderen opgevoed en ons best gedaan, nu is het hun beurt. Als opa en oma op cruise willen en niet beschikbaar zijn is dat hun volste recht en moeten de kinderen het maar uitzoeken. In de vergrijzingsmaatschappij is zo'n houding niet algemeen houdbaar. We zullen ons best moeten blijven doen tot op het einde. Dat houdt in dat mijn generatie het als een morele plicht moet beschouwen om deze vorm van familiale bijstand te blijven leveren zo lang dit menselijkerwijze mogelijk is en dat is meestal ver boven de pensioenleeftijd.

⁶ Wat volgt is ontleend aan een conferentie over de regel van Sint Benedictus door de aartsbisschop van Canterbury voor het Sant' Anselmo genootschap in Rome en gepubliceerd in the Tablet van 3 mei 2007.

5.8. HET PROFESSIONELE VRIJWILLIGERSWERK

Het vrijwilligerswerk van ouderen in sociale en culturele verenigingen is goed gekend en ook gewaardeerd. Wat minder gekend is, is de noodzaak aan “bijkomend” vrijwilligerswerk binnen het economische productieproces. Er bestaan weliswaar enkele groepen van oudere bedrijfsleiders en kaderleden die nuttig advies- en consultancywerk verrichten, maar dit is zeker nog geen massaverschijnsel en het is iets dat zeker nog niet is doorgedrongen tot op het niveau van de gemiddelde werknemer.

Het is op dit domein dat de belangrijkste mentaliteitswijziging zich moet voordoen. Binnen het gewone productieproces moet aan oudere werknemers de mogelijkheid geboden worden om hun werk in tijd en druk af te bouwen, desgevallend met verminderd salaris zodat ze niet uit de markt worden geprijsd. Dit houdt bijvoorbeeld in dat wanneer de pensioenleeftijd voor professoren, na een modelloopbaan van 45 jaar wordt opgetrokken tot 68 of zelfs 70 jaar een gewoon hoogleraar vanaf 65 zijn opdrachten verder blijft zetten geleidelijk in wedde afzakt naar het niveau van hoofddocent met een volledige loopbaan. Onze universiteit zou kunnen leren van de ervaring van Amerikaanse universiteiten met professoren die op een trager ritme tot voorbij de tachtig, hun functies blijven vervullen, aan een gevoelig verminderd salaris.

Dit betekent een belangrijke mentale omschakeling. Het houdt in dat men zich geleidelijk terugtrekt uit beroepsactiviteiten, niet alleen zoals sommigen nu al doen, na de pensioenleeftijd, maar ook al voor de gemiddelde pensioenleeftijd, of in de formule van de modelloopbaan, terwijl men nog werkt in dienstverband. Alleen op die manier kan men op hogere leeftijd beroepsbedrijvig blijven en deze blijvende beroepsbedrijvigheid op hogere leeftijd is de essentiële voorwaarde om de vergrijzing voor de hele maatschappij financieel betaalbaar temaken.

Vandaar het tweede deel van de titel van mijn lezing: het leven herbegint op 65. Niet een leven om nog welbepaalde persoonlijke ambities te verwezenlijken inzake beroeps- of familielevens. Men heeft in zijn leven de tijd gehad om die ambities na te streven en die ambities werden bereikt of niet bereikt en liggen nu meestal achter de rug. Een nieuw leven begint met nieuwe horizonten, zeker nieuwe horizonten in het familieleven, maar ook nieuwe en volledig belangloze horizonten in het beroepsleven, die de vergrijzingsmaatschappij leefbaar moeten maken voor iedereen, vooral voor de jongeren. Dat is ook de grondslag van een echt generatiepact. Dat is de toekomst van een emeritus op 65 en houdt hem ook jong, naar het woord van Pierre de Ronsard, die in zijn “Derniers vers” over de ouderdom veel droevige sonnetten heeft geschreven, maar toch ook dit onvergetelijke gedicht in *Sonnets divers*:

“Un homme n’est point vieil
s’il ne le croît ainsi,
viellard n’est qui ne veut.

Vrij vertaald :

Een mens is nimmer oud,
zolang hij 't niet gelooft,
hij is niet oud
als hij niet wil.

Frans Vanistendael